

Erden Akbulut

1952'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve AÜ SBF mezunu. 1976'dan itibaren değişik yayınevlerinde çevirmen ve redaktör, süreli yayınlarda yazar ve redaktör olarak çalıştı. İstanbul TKP davasında 1981-1984 arasında tutuklu olarak yargılandı. 1998'den beri Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı'nda (TÜSTAV) yönetici olarak çalışıyor. Yayımlanmış kitapları: *Komintern Belgelerinde Nâzım Hikmet* (TÜSTAV Yayınları, 2002), *TKP MK Dış Bürosu 1965 Tartışmaları* (TÜSTAV Yayınları, 2004), *1929 TKP Davası* (TÜSTAV Yayınları, 2005), *Zeki Baştınar* (2. Baskı, Sosyal Tarih Yayınları, 2018), *Dr. Şefik Hüsnü Deymer* (Sosyal Tarih Yayınları, 2010), *Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (1920-1923)* (Mete Tunçay ile, İletişim Yayınları, 2016), *Beynelmilel İşçiler İttihadı* (Mete Tunçay ile, İletişim Yayınları, 2016), *Türkiye Komünist Partisi'nin Kuruluşu, 1919-1925* (Mete Tunçay ile, Yordam Kitap, 2020), *TKP MK Genel Sekreteri İsmail Bilen Belgelerle Yaşam Öyküsü* (Sosyal Tarih Yayınları, 2020).

Yayımlanmış çevirilerinden bazıları: *Komünist Enternasyonal (1919-1943)* (Yordam Kitap, 2016), *Bilinmeyen Devrim* (Ayrıntı Yayınları, 2017), *Komintern'in Seyyar Militanları* (Yordam Kitap, 2018), *İkinci Enternasyonal 1889-1923* (Yordam Kitap, 2020).

Erol Ülker

Işık Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesi. 1999 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 2003 yılında Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden, 2004 yılında Merkezi Avrupa Üniversitesi Milliyetçilik Çalışmaları Bölümü'nden yüksek lisans dereceleri aldı. 2013 yılında Şikago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde doktora eğitimini tamamladı. 2015-2016'da Berlin merkezli Transregionale Studien – Europe in the Middle East – The Middle East in Europe (EUME) isimli program çerçevesinde bursiyer olarak doktora sonrası araştırmalarını sürdürdü. *Nations and Nationalism, European Journal of Turkish Studies, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, Nationalities Papers, Toplumsal Tarih, Kebiçe, Alternatif Politika* gibi dergilerde makaleleri yayımlandı. Yayımlanmış kitapları: *Mütareke'nin İlk Yıllarında İstanbul'da Direniş ve Sol, 1918-1920* (Sosyal Tarih Yayınları, 2020), *Türkiye'nin Yakın Tarihinde Emek, Toplum ve Siyaset: 1980-2002* (Tayfun Mertan ile derleme, Sosyal Tarih Yayınları, 2021). Türkiye Sosyal Tarih Araştırmaları Vakfı (TÜSTAV) Yönetim Kurulu üyesi olan Erol Ülker aynı zamanda "1914-1918-online: International Encyclopedia of the First World War" isimli çevrimiçi ansiklopediye editör olarak katkıda bulunmaktadır.

Erden Akbulut ile Erol Ülker'in ortak çalışmaları: *100 Yılın Ötesinde Ekim Devrimi ve Türkiye* (Sosyal Tarih Yayınları, 2020), *Hafı TKP ve THİF Genel Sekreteri Salih Hacıoğlu Belgelerle Yaşamöyküsü* (Sosyal Tarih Yayınları, 2020), *Komintern Dönemi TKP Tarihi-2 TKP'nin Bolşevikleşmesi 1925-1928* (Yordam Kitap, 2022)..

KOMİNTERN, TKP
VE KÜRT İSYANLARI

Erden Akbulut – Erol Ülker

Yordam Kitap: 418 • Komintern, TKP ve Kürt İsyancıları • Erden Akbulut – Erol Ülker
ISBN 978-605-172-529-1 • *Düzeltilme*: Didem Gerçek
Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç • *Birinci Basım*: Mart 2022
© Erden Akbulut – Erol Ülker; © Yordam Kitap, 2022

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Çağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Pasifik Ofset** (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

KOMİTERN, TKP
VE KÜRT İSYANLARI

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	11
ÖN OKUMA PARÇALARI	
MENSUBU BULUNDUĞUM MA'MURETÜ'L-AZİZ VİLAYETİ HAKKINDA LAYİHA	21
KOMİNTERN'DEN YUNAN HÜKÜMETİ'NE YAPILAN TEKLİF	27
ANADOLU'DA ULUSAL SORUN	31
KOMİNTERN YÖNETİMİNİN TÜRKİYE'DE ÇALIŞMA TEZLERİ	43
MASKELER AŞAĞI	51
YUNAN İŞÇİ HAREKETİNİN TARİHİ	55
MAGYAR/MADYAR YOLDAŞIN GİRİŞ KONUŞMASI	57
1. Bölüm	
KÜRT İSYANLARI ÖNCESİNDE PROGRAMLARDA ULUSAL SORUN	81
Türkiye İştirakiyun Teşkilâtları Bakü Kongresi (1920)	81
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası Ankara Kongresi (1922)	87
Komintern 4. Kongresi (1924)	88
Türkiye Komünist Partisi Akaretler Kongresi (1925)	97
2. Bölüm	
ŞEYH SAİT İSYANI DEĞERLENDİRMELERİ	108
İsyana İlişkin İlk Değerlendirmeler	108
Orak-Çekiç Gazetesinde İlk Değerlendirme	110
Komintern'in Kapsamlı İsyân Analizi	111
Pravda'daki İsyân Haberi	117
Orak-Çekiç'te İsyân ve Hükümet Değişikliği Değerlendirmeleri ...	119
Pravda'da Hükümet Değişikliği Üzerine	125

“Türkiye’de Karşı-Devrimci İsyân”	129
<i>Yoldaş</i> Gazetesinde Köylünün İsyana Bakışı	137
Dr. Şefik Hüsnü’nün Raporu	140
TKGB’nin 1925 Yılı Raporunda Kürt İsyanı	143
Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Şeyh Sait İsyanı Değerlendirmesi	144
3. Bölüm	
VİYANA KONFERANSI VE YENİ PROGRAMATİK YAKLAŞIM	146
Dr. Şefik Hüsnü’nün	
“Türkiye Köylüsü ve Kemalist Devrim” Makalesi	147
Komintern 6. Kongresi’ne Hazırlık Tezleri	148
TKP’nin Faaliyet Programı’na Giriş	149
TKP’nin Faaliyet Programı (Taslak)	151
TKP’nin 1930 Faaliyet Programı ve 1934 Değişiklikleri	154
TKGB Faaliyet Programı’nda Ulusal Sorun	157
4. Bölüm	
AĞRI İSYANI DEĞERLENDİRMELERİ	159
TKP MK’nin Raporu	159
KEYK Doğu Sekreterliği: “Türkiye Hakkında Karar”	162
MK Sekreteri Hasan Âli’nin Kürdistan Raporu	169
<i>İnkılâp Yolu</i> Dergisinde Kürt İsyanı	176
1 Ağustos Bildirisi ve Kürt İsyanı	191
Komintern’in TKP Üyelerine Mektubu	197
<i>Internationale Presse-Korrespondenz</i> Dergisinde Kürt İsyanı	200
<i>Kızıl İstanbul</i> ’da Menemen Hadisesi-Kürt İsyanı Bağı	202
Şarfman’ın Raporunda Ağrı İsyanı	204
Köylü Hareketi ve Kürt İsyanları	207
Dr. Hikmet Kıvılcımlı’nın Ağrı İsyanı Değerlendirmesi	207
Mihri Belli’nin TKP ve Kürt İsyanları Değerlendirmesi	209

5. Bölüm	
DERSİM OLAYLARI DEĞERLENDİRMELERİ	212
Ağrı İsyanı Ardından Kürt Sorununa Yaklaşım	212
TKP MK Genişletilmiş Dış Büro Toplantısı ve Ulusal Sorun	214
Orak-Çekiç Gazetesinde Ulusal Sorun	219
Sıtkı'nın [Reşat Fuat] "Türkiye'de Milli Azınlıklar" Raporu	225
1 Mayıs 1935 Broşüründe Kürt İsyanları	228
TKP'nin 1937 Desantralizasyonu ve Ulusal Azınlıklar	230
Dersim Olayları ve TKP	232
BİR DEĞERLENDİRME: KÜÇÜK/TARİHSİZ ULUSLAR SORUNSALI BAĞLAMINDA KOMİNTERN'İN VE TKP'NİN TUTUMU	241
SONUÇ YERİNE	255
Ek-1:	
TANZİMATIN MİLLÎ EKALLİYETLER ÜZERİNDE TESİRLERİ	258
Ek-2:	
KÜRT MAKSUT BİR KIZIL ASKERİN HATIRASI	261
Ek-3:	
ŞEYH SAİT AYAKLANMASI VE BASTIRILMASI (13 ŞUBAT-31 MAYIS 1925)	265
Ek-4:	
TEDKİK SEYÂHATI	270
Ek-5:	
KEMALİST ZINDANLARINDAN FIR [Bir] FERYAT KÜRT DERE BEYLERİ HAPİSTE BİLE AĞALIK DAVASINDA	275
Ek-6:	
İSMET İNÖNÜ'NÜN DERSİM PLANI VE TENKİL HAREKÂTINA DAİR BAKANLAR KURULU KARARI	282
Ek-7:	
TUNCELİ (DERSİM) TEDİP HAREKÂTI	285

SUNUŞ

Türkiye Komünist Partisi'nin ulusal sorunla, özellikle de Kürt ulusal hareketleriyle ilgili tutum ve politikası, ülkemiz sosyalistleri arasında en çok tartışılan konulardan birini oluşturur; özellikle Şeyh Sait İsyanı'yla ilgili olarak *Orak-Çekiç* dergisinde yayınlanmış "irticaî" değerlendirmesinden hareketle TKP'nin ulusal sorundaki yaklaşımı "Kemalist rejimi destekleyici" olarak toptancı bir yaklaşımla mahkûm edilir. Ne var ki 1919-1943 yılları arasında tarihlenen Komintern'in, onun bir seksiyonu, yani şubesi olan TKP'nin esas itibarıyla Kürt ulusal hareketleriyle ilgili yaklaşımının ve bu süreçte ulusal soruna ilişkin programındaki ve politikasındaki olayların akışı içinde ortaya çıkan değişimin belgelere dayalı olarak ele alındığını söylemek zordur.

Bu konuda belgelere dayalı önemli bir kaynak, elbette Mehmet Perinçek'in hazırlamış olduğu *Sovyet Devlet Kaynaklarında Kürt İsyanları* kitabıdır; bizim de yazarının izniyle atıfta bulunacağımız bu çalışma, esas itibarıyla Sovyetler Birliği dış politikasının temel tespitleri ve doğrultuları çerçevesinde Kürt ulusal hareketine karşı Kemalist rejimin desteklediği görüşünü ileri sürmektedir. M. Perinçek'in kitabında verilen belgelerde, Kürt ulusal hareketlerinin gelişiminde Kemalist rejime yönelik "Türkleştirme, millî zulüm vb." politika ve uygulama eleştirileri genel olarak dikkate alınmamıştır. Bu çalışmamızda Mehmet Perinçek'in özetleyerek aktardığı bir dizi belgenin tamamına ilk kez yer veriyoruz.¹ Ayrıca Mehmet

1 Kitapta yer alan Türkçe tüm belgelerdeki yazım hataları aynen korunmuştur.

Perinçek'in çalışması, Komintern'in ve TKP'nin ulusal soruna ilişkin ilkesel-programatik yaklaşımlarını ve KEYK Doğu Sekreterliği ile TKP arasındaki ilişkileri ele almıyor. Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik politikasıyla ilgili bir diğer önemli belgesel kaynak, sınırlı bir tarihsel dönemi ele alan Stefanos Yerasimos'un *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923* çalışmasıdır.²

* * *

Çalışmamızın “Ön Okuma Parçaları” bölümündeki belgelerden başlayarak da görüleceği gibi, Komintern bakımından Kürt ulusal hareketleri, Britanya emperyalizminin güdümünde “gerici bir ulus”un kalkışmaları olarak değerlendirilmiş ve Kemalist rejim neredeyse koşulsuz desteklenmiştir. Komünist hareketin ulusal sorun söz konusu olduğunda temel siyasal referanslarından biri olan ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin Komintern’de nasıl ele alındığının ve tarihsiz/küçük ulusların nasıl değerlendirildiğinin tipik bir örneği “Ön Okuma Parçaları” arasında yer alan Doğu Sekreterliği’nde Magyar’ın yaptığı uzun konuşma metninde ana noktaları itibarıyla yansımaktadır. Bu konuyu “Bir Değerlendirme: Küçük/Tarihsiz Uluslar Sorunsalı bağlamında Komintern’in ve TKP’nin Tutumu” bölümünde ele alıyoruz.

2 Özellikle 3 Haziran 1920 tarihli RSFSC Dışişleri Halk Komiseri'nin TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu (1) başlıklı önemli belgede şöyle deniyor: “4) Büyük Millet Meclisi'nce alınan karara göre, Türkiye Ermenistanı'nın, Kürdistan'ın, Lazistan'ın, Batum bölgesinin, Doğu Trakya'nın ve bütün Türk-Arap halklarının karma olarak yaşadıkları devlet topraklarına, kendi kaderlerini kendi eliyle tayin etme hakkının tanınması. Sovyet hükümeti olarak, mültecilerin ve istekleri dışındaki sebeplerden dolayı göç etmek zorunda kalan tüm göçmenlerin de bu bölgelerde serbestçe yapılacak bir referanduma katılabilmeleri için, bunların yerlerine geri getirilmesini doğal sayıyoruz. 5) Büyük Millet Meclisi yönetimindeki yeni Türk devletine ait topraklarda yaşamakta olan milli azınlıklara, Avrupa'nın en serbest hükümetlerinde milli azınlıklara tanınan tüm hakların tanınması.” Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923*, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2000, s. 228.

Komintern'in bir seksiyonu olan ve gerek programı gerekse politik doğrultusu Komünist Enternasyonal Yürütme Kurulu (KEYK) tarafından onaylanan Türkiye Komünist Partisi'nin Kürt ulusal hareketine ilişkin politik-programatik yaklaşımında ise, Şeyh Sait İsyanı ile onun dolaysız bir devamı olarak nitelenebilecek, 1920'li yılların ikinci yarısı boyunca süregiden ve 1930'da tepe noktasına ulaşan Ağrı İsyanı konularında farklılaşma bir dizi belgede kendini göstermektedir.

Bu kitaptaki belgelere dayanan genel bir tespit olarak, TKP'nin Cumhuriyet'in ilk yıllarında uygulanan Türkleştirme ve asimilasyon politikalarına karşı oldukça eleştirel bir tutum takınmış olduğu söylenmelidir. Şeyh Sait İsyanı henüz patlak verdiği sıralarda toplanan ve TKP'nin birleşik bir parti olarak kuruluş toplantısı niteliğindeki 1925 Akaretler Kongresi belgelerinde, Kemalistler tarafından uygulanan, yalnızca Rumlara ve Ermenilere değil, kendi dillerine ve geleneklerine sahip olan Çerkezler, Arnavutlar, Boşnaklar, Kürtler ve Lazlar gibi Müslüman kesimlere de yönelik Türkleştirme politikaları açık bir şekilde eleştirilmektedir. Müslüman halklara yönelik milliyetçi ve asimilasyoncu politikalar hakkındaki eleştirel yaklaşım, aşağıdaki belgelerde de görülebileceği gibi, iki-savaş-arası dönemin neredeyse bütününde ön plana çıkmaktadır. Bu genel tespitten önemli bir farklılık, Akaretler Kongresi sonrasında esas olarak Musul sorunu bağlamında İngiliz emperyalizmi tarafından desteklendiği iddia edilen ve Komintern Doğu Sekreterliği'nin doğrudan mahkûm ettiği Şeyh Sait İsyanı ve bunun "irticaî" karakterine karşı, hükümetin isyanı bastırma girişimlerine verilen açık destektir. Ancak kitapta yer alan belgeler bütünü bu tutumun özel olarak Şeyh Sait İsyanı karşısında ortaya konulduğunu, TKP'nin genel yönelimleri açısından bir istisna teşkil ettiğini göstermektedir. Takrir-i Sükûn Kanunu ve bunun getirdiği "beyaz terör"den payını fazlasıyla alan TKP, partinin 1926 Viyana Konferansı'nda kabul edilen ve 1927 yı-

ında yayınlanan “Faaliyet Programı” ile “Müslüman ekalliyetler için kullanılan Türkleştirme şeklindeki tazyikatı şiddetle ve tamamen red eder”. Bu yaklaşım sonraki yıllarda da önemini artırarak koruyacaktır.

TKP'nin hükümet tarafından uygulanan milliyetçi nüfus politikaları karşısındaki tutumu, günümüz dünyasında kabul edilen evrensel standartlar çerçevesinde değerlendirildiği takdirde yetersiz bulunabilir. Ancak TKP'nin 1920'ler ve 1930'lar dünyasında faaliyet gösteren, Komintern'in seksiyonu/şubesi niteliğinde bir parti olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Ulus-devlet kategorisi iki-savaş-arası dönemde, Sovyetler Birliği dışında temel siyasal örgütlenme modeli olarak kabul görmüş, Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Paris Konferansı neticesinde imzalanan barış antlaşmaları tüm Avrupa'da milyonlarca insanı azınlık konumuna indirmek pahasına, bu modeli uluslararası hukuk tarafından da desteklenen bir norm haline getirmiştir. Milletler Cemiyeti'nin ulusal ve dinî azınlıkları korumak amacıyla kurumsallaştırmaya çalıştığı uluslararası rejimin, ulus-inşası süreçlerine paralel olarak gelişen demografik mühendislik ve asimilasyon politikalarını engelleyebilmekten uzak bir düzenleme olduğu çok geçmeden anlaşılmıştır. Üstelik Milletler Cemiyeti'nin azınlıkları koruma rejimine Lozan Antlaşması çerçevesinde dâhil olan Türkiye'de, Müslümanlar etnik, dilsel ve kültürel özelliklerinden bağımsız olarak tamamıyla azınlık statüsü dışında bırakılmış, Lozan Konferansı'nda yalnızca gayrimüslimlerin Milletler Cemiyeti şemsiyesi altında tanınan azınlık haklarından faydalanabileceği kabul edilmiştir. TKP'nin, ulus-devletin norm haline geldiği ve nüfusu homojenleştirmeye yönelik politikaların normalleştiği böyle bir siyasal konjunktürde Türkleştirme ve asimilasyon politikalarına karşı yükselttiği itiraz kendi tarihsel bağlamında önemlidir ve Türkiye'de söz konusu dönemin siyasal tarihi açısından örneği olmayan bir çıkıştır. Bu konuda Yunan Komünist Partisi'nin

Makedonya sorunuyla ilgili yaşadıklarına ilişkin “Ön Okuma Parçaları”nda yer alan aylık komünist sendikalist dergi *La Révolution Proletarienne*’in 1926 yılındaki 8. sayısından aktardığımız makale de son derece çarpıcıdır.

Ele aldığımız belgelerde Dr. Şefik Hüsnü’nün 1930’da Kürdistan’ı Osmanlı İmparatorluğu’nun bir sömürgesi olarak nitelerek, Kemalist rejimin aynı sömürgeci anlayışa sahip olduğunu vurgulaması, “1 Ağustos Bildirisi”nde “Birleşik-Bağımsız Kürdistan” sloganının ileri sürüldüğünün altını çizmesi, TKP İzmir Vilâyet Komitesi’ne atfen Sovyetler Birliği’nin Ağrı İsyanı konusunda Kemalist hükümeti desteklememesi gerektiği tespitinin yapıldığını öne çıkartması, bugüne dek TKP’nin Kürt ulusal sorunuyla ilgili görüş ve değerlendirmeleri açısından yeterince dikkate alınmamış noktalar olarak irdelenmelidir.

Öte yandan TKP’nin değerlendirmelerinde Kürt ulusu içinde sınıfsal farklılaşmanın, zorla Türkleştirme politikaları ve ulusal zulüm nedeniyle, Lazlar kadar bile, gerçekleşmediğinin altının çizildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Ayrıca Kürt ulusal hareketinde, Kürt yoksullarının Kürt feodal beylerinin peşine takılmasında, TKP’nin sorumluluğunu belirterek, bunun bu bölgelerde örgütlenme eksikliğinden kaynaklandığına vurgu yapılmakta, TKP’nin görevleri arasında Kürt vilâyetlerinde çalışmaya ağırlık verilmesi gereği öne konmaktadır.

Ne var ki Ağrı İsyanı’nın ardından Kürt ulusal hareketi giderek TKP’nin gündeminde daha az yer alır hale gelmektedir. 1935’teki Komintern 7. Kongresi’nde kabul edilen “faşizme karşı birleşik cephe” taktiği bağlamında TKP’nin “Kahrolsun Kemalist Diktatörlük” anlayışını terk etmesinin ertesinde ulusal azınlıklarla ilgili Merkez Komitesi Sekreteri Sıtkı’nın [Reşat Fuat Baraner] raporunda, Kürt isyanlarına işaret edildikten ve Kürdistan’ın ekonomik geri kalmışlığı vurgulandıktan sonra, Kemalist rejimin Kürdistan’da kapitalist ilişkileri yerleştirmeye yönelik politikasına dikkat çekiliyor. Sıtkı’nın raporunda işaret

edilen Kemalistlerin Kürt bölgeleriyle Türkiye'nin diğer bölgeleri arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek, böylece Kürdistan pazarını Türkiye'ye bağlayarak kapitalist gelişme yolunda ilerlemek istemeleri görüşü, Komintern'deki TKP Temsilcisi İsmail Bilen'in Dersim Olayları'yla ilgili raporunda da yer alıyor. Sovyetler Birliği dış politikasında yaklaşan savaş çerçevesinde Türkiye'nin tarafsızlaştırılması anlayışı doğrultusunda 1937'de TKP'nin desantralizasyonu, yani Komintern'in merkezî yapısı ve faaliyeti dışına çıkartılmasından sonra Moskova'da tek başına bulunan ve oraya ulaşan gazetelerden bilgi edinen İsmail Bilen'in raporu ise, 1930'lu yıllarda geliştirilmeye çalışılan yaklaşımdan bu yeni konjonktürde alabildiğine uzaklaşıyor ve redakte edilerek Komintern yayın organı *Rundschau*'nun 29 Temmuz 1937 tarihli 32. sayısında Rasim Davaz imzasıyla yayınlanmış yazıya eklenmiş sonuç bölümünde şu noktaya varıyor:

Dersim'in on binlerce nüfuslu halkıyla ilgilenmek ve bu halka sistemli bir şekilde yardım etmek gerekir. Bu halkı yerinden oynatmak ve ülke içinde dağıtmak yanlış olur. Kuşaklardır insanca yaşamının ne olduğunu bilmeyen bu talihsiz insanlar, yeterli toprağa ve onu işlemek için araçlara sahip olmalıdır. Millî görevleri ve dilleri çerçevesinde uygun bir yaşam kurmaları için onlara yardımcı olunmalıdır.

Ancak bu şekilde, bu yüz bin insanı, Türkiye'nin millî bağımsızlık davasına kazanmak ve ülkenin iktisadi bağımsızlığının inşası ve sağlamlaştırılması için seferber etmek mümkün olabilir.

Elbette tüm bu söylenenlere bugünden bakıldığında, TKP'nin Kürt ulusal hareketine ve diğer ulusal azınlıklara yönelik yaklaşımının tartışmalı-eksik birçok yanı olduğu söylenebilir. Ancak TKP'nin ulusal meseleye ilişkin bakış açısının süreç içinde farklı dinamikler nedeniyle önemli değişikliklere tabi olduğu da unutulmamalıdır, ki biz çalışmamızda bu değişimleri belgelerle ortaya koymaya gayret ettik. Türkiye'de sol hareketlerin geçmişten

bugüne Kürt meselesine bakışı ve Kürt ulusal hareketiyle ilişkileri açısından TKP'nin 1920'li ve 1930'lu yıllarda geliştirdiği strateji ve politikalar temel birer tarihsel referans noktasıdır hiç şüphesiz. Tam da bu nedenle konu hakkında eleştirel ve mümkün olduğunca objektif bir değerlendirmeye ihtiyaç olduğu kanısındayız. Tek başına bu çalışmanın sınırları dâhilinde böyle bir değerlendirmeyi ortaya koyma iddiasında değiliz elbette. Yine de Komintern ve TKP'nin Kürt sorununa yaklaşımını ele alırken toptancı bir bakış açısından uzak durmaya ve mümkün olduğunca meselenin farklı boyutlarına işaret etmeye çalıştık. Kitabımızın ileride bu konuda ortaya konacak çalışmalar ve tartışmalar açısından önemli bir kaynak olacağını umuyoruz.

* * *

Bu çalışmamızda da RGASPI'deki belgelerin bulunması çalışmaları konusunda Bilal Şen ve Mehmet Toğaçar'a; RGASPI'deki ve genel olarak Sovyet devlet kaynaklarında tespit ettiği belgeleri kullanmamıza izin veren Mehmet Perinçek'e; Şâkir Şevket'in, transliterasyonu İsmail Hacifettahoğlu tarafından yapıp Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları tarafından Temmuz 2001'de *Trabzon Tarihi* adıyla yayınlanan kitaba ulaşmamızı sağlayan Veysel Usta'ya; Eski Türkçe belgelerin transliterasyonu konusunda Yücel Demirel, Banu İşlet, Meral Bayülgen, Emel Seyhan Atasoy, Cemile Moraloğlu Kesim, Sinan Dervişoğlu'na; Rusça belgelerin çevirisi konusunda Rüstem Aziz ve Serdar Arıkan'a; Almanca belgelerin çevirisi konusunda Rüstem Aziz'e; tüm metni okuyarak düzeltme ve önerilerde bulunan Mustafa Yaşacan, Masis Kürkçügil, İsfendiyar Eyyüboğlu ve Mehmet Başkurt'a teşekkür ediyoruz.

Erden Akbulut – Erol Ülker

Kasım 2021

ÖN OKUMA PARÇALARI

MENSUBU BULUNDUĞUM MA'MURETÜ'L-AZİZ VİLAYETİ HAKKINDA LAYİHA¹

Bakü'de Türkiye İştirakiyun Teşkilâtları 1. Kongresi süregiderken, 12 Eylül 1920 tarihini taşıyan bu belge RGASPI [Rusya Devlet Siyasi Sosyal Tarih Arşivi] kataloğunda "Siyasî kuryelerin, Türk komünistlerinin, savaş esirlerinin, siyasî okul öğrencilerinin ve başkalarının; Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkez Büro'ya Türkiye Komünist Teşkilâtı seksiyonlarının çalışmaları, Türk Kızıl Ordusu'na gönüllü yazılmaları, yazılı materyal gönderimleri, örgütsel, sosyal yaşam ve mali sorunlar vb. üzerine mektup, yazılı rapor ve açıklamaları" başlığı altında yer alıyor. Büyük olasılıkla kongreye sunulmak üzere kaleme alınmış bir genel bilgi notudur. Nitekim Malatya, Mezraa [Ağavat Mezraası, bugünkü Elazığ] ve Dersim sancaklarından oluşan Harput-Ma'muretü'l-Azîz hakkında tarih ve nüfus bilgilerinin yanı sıra, iktisadi ve siyasi durumuyla ilgili kısa bir değerlendirmeye de yer verilmiştir. Bu bağlamda belge sonraki isyan hareketlerinin meydana geldiği coğrafya hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

Malumat-ı maruza: Türkiye haritasına bakarsak, Asya-yı Osmanî'nin ortasında Fırat, Murat ve Dicle maileleri arasında Harput nam-ı diğerle Ma'muretü'l-Azîz şehrini görürüz.

1 *TÜSTAV Komintern Arşivi Döküm 1*, CD No: 2, Klasör No: 3_36, Belge No: 58-60 [Eski Türkçe].

İsminden de anlaşılacağı veçhile Sultan Aziz devrinde imar olunup ve ehemmiyet-i mevkiyesine mebni vilâyet merkezi ittihaz olunmuştur.

Hakikat sokaklarının intizam-ı ebniye ve mebani-i miriyesinin tertip ve ihtişamı sebebiyle şarkî Anadolu vilayetleri içinde oldukça mamur ve medenî bir memleket varsa o da Ma'muretü'l-Azîz'dir. Bundan başka Fırat vadisiyle Erzurum ve Murad vadisiyle Muş ve Van ve Dicle yatağıyla Diyarbakır ve Irak muntazam şosesiyle Sason ve Suriye'ye giden caddelerin mahall-i telâkisinde bulunmakla da ehemmiyet-i askeriyesi ziyadedir.

Mülkiye- Taksimat-ı mülkiyece Malatya, Mezraa, Dersim namıyla üç sancağa ve harpten evvelki istatistike nazaran 200 bini Türk, 120 bini Kürt, 80 bini de Ermeniden ibaret olmak üzere tahminen 400.000 nüfusa maliktir.

Ahval-i mahalliye- Dersim sancağı dağlık ve ormanlık ve Mezraa sancağı kısmen dağlık kısmen ovalık ve Malatya ise bağlık bahçeliktir. Harput ovası fevkalâde münbit ve mahsuldar olup her nevi hububat, pamuk ve saire yetiştiğinden beyne'l-ahali "Harput ovası altun yuvası" sözüyle meşhurdur. Malatya'ya gelince bu memleket cidden firdevs-i tabiattır. Toprağı altın saçar, eşcârı gümüş açar. Ab-ı hayratı kesirdir. Servet-i tabiiyece de bî-nazîrdir. Tabiatça bu kadar zengin olan bir vilâyette münevver ve iş anlar adamlar mutavattın olsa ve arazi âlât ve edevat-ı cedide-i ziraiye ile hars kılınsa ve limanlar yerine de bir şebeke-i hadidiye ile merbut bulunsa şüphe yok ki bütün Türkiye halkını beslemek iktidarını haizdir. Mesela bugün en fakir bir mahal olan Dersim sancağı isminden de anlaşılacağı veçhile gümüş madeninin menbaıdır. Demir, kömür ve diğer madenler de mebzûlen bulunur. Kömür ile demirin hal-i hazır medeniyetin sanayiinin esasını teşkil ettiği ve Avrupa devletlerinin bu iki maddeye ne derece ehemmiyet verdikleri düşünülürse Dersim'in kıymeti kendiliğinden meydana çıkar.

Ahval-i iktisadiye- Teessüf olunur ki su-i idare, ahalinin ce-
 haleti padişah ve hükümetlerin ezici, mahvedici siyaseti ale'l-
 husus vesait-i nakliyenin mefkudiyetinden dolayı bu zengin
 vilâyet ahali bugün gayet fakir ve mübareze-i hayatiye gayr-i
 muktedir bir hale gelmiş olduğundan Dersim ahali icra-yı şe-
 kavette ve Harput, Malatya köylüleri ise İstanbul ve Amerika'ya
 hicrette kusur etmiyorlar. 1326 senesi nüfus ve redif daireleri-
 nin vesaik-i resmîyesine nazaran Harput köylüsünün sülüsani
 Amerika ve diyar-ı ahire hicret etmiş bulunuyor. Bunun sebebi
 şudur. Medeniyetin terakkisi, ihtiyacın tezayüdünü istilzam
 etti. Memlekette fabrika yok ki köylü orada çalışarak ihtiyacı-
 nı temin etsin. Kâfi derecede arazisi yok ki hasılatıyla nafakası-
 nı temin etsin. Mesela Dersim sancağında bütün arazi beyler ve
 mütegalibeye aittir. Burada yaşayan insanlar da birer memlûk,
 birer esirden başka birşey değildir. Yoldaşlarım ben Çarsancak
 kazasının üç dört şahsa ait olduğunu ve bu beylerin her birinin
 yetmiş, seksen, yüz kadar köye malik olduklarını iddia edersem
 mübalağa etmemiş olurum.

Harput ve Malatya sancakları arazisinin nısfı beylere ve mü-
 tegallibeye ait olduğundan burada yaşayan zavallı mahlûk da
 birer âcizden başka bir şey değildir. İşte halkı hicran ve felâkete
 sevk eden hakk-ı mülkiyet ve kanun-ı veraset nizamnameleri-
 nin netice-i feciaları bunları hissedip de olmamak ve hâlâ bu
 kanunların lehinde idare-i kelâm etmek bilmem ki nasıl caiz
 olur.

Köylünün muhtaç olduğu para tohumluk ve çift âlâtını
 Ziraat bankalarının temin edememesi onları insanlar celladı
 murabahacılara, faizcilere müracaat ettiriyor ve bunların da
 misli misli ve belki daha fazla bir ücretle ikraz ettikleri borç-
 lardan köylü ve fukara halkın zaruret ve sefaletin esasını teşkil
 ediyor. Tekâlif içinde en çok muhtac-ı ıslah olan âşâr ve ağnam
 usulüdür. Zavallı köylüler bütün sene açlık ve sefalet içinde eki-
 yorlar biçiyorlar. Mahsulatı harman haline getirdikleri zaman

semere-i sayıları mültezimler vasıtasıyla cebren ellerinden alınıyor. Kurun-ı vustâya mahsus olan bu gibi vahşetlere artık niha-yet verilmesi taraftarıyım.

Derece-i maarif- 1329 senesinde vilâyet maarif müfettişi Ali Efendi'nin beyanatına nazaran bu vilâyette tahsil-i iptidaî yüzde on beş ve tahsil-i âlî ve sanî yüzde beş olup ceman yüzde yirmi veya onda iki olduğunu maatteessüf haber almış idim. Fıtraten zeki ve müstaid ve maarife fevkalâde hahişger olan bu halkın böyle cehalette bırakılmasının insaniyet ve İslamiyetle ne derece kabil-i telif olduğunu arz ile iktifa. Lisanın ve hurufatın ve imla-nın ıslahıyla köylere varıncaya kadar iptidaî mektepler tesisi ve bu husustaki fedakârlıktan hiç bir suretle çekinilmemesi ehass-ı âmâlimdir.

Fırkalar- Harpten evvel Müslümanların İttihat ve Terakki, Hürriyet ve İtilâf ve Ermenilerin ise Hınçak ve Taşnak namıyla ikişer fırkaları var idi. Halkın terbiye-i siyasiyesinin büyüklü-ğüne, yüksekliğine delalet etmez mi ki hükümetin her bir taziyekat ve takibatına rağmen ahali muktedir ve namuskâr tanıdıkları muhalefetten Lütfü Fikri Bey'e reylerini vermişler onu mebus intihab ettirmişlerdir.

Garp devletlerinin emperyalizmine karşı takip olunacak siyaset: Bu hususta takip edilecek usul ve ittihaz olunacak teferruat pek çok. Fikrimce Harput, Mezraa, Arapkir ve Malatya'da kumaş, ipekli kumaş, alaca Manisa havlu ve saire imalat fabrika ve tezgâhlar vardır. Bunların ihtiyacat-ı hazıraya nazaran tevsii ve bu vilâyette mevadd-ı ibtidaiye maaziyadetin mebzul olduğundan behemahal diğer fabrikaların tesisi icab eder. Bundan başka sanayi-i dâhiliyeye revaç vermek için gümrük himayesi, ecanib emtiasına boykotaj yapılması, kapitülasyonların lağvı ve bir an evvel şuralar hükümetinin tesisi ile halkın refahı ve saadetinin temini icrasını musib gördüğüm tedabir cümlesindedir.

Malumat-ı tarihiye- Harput, Romalılara ve Ceneviz'e karşı kadîm Ermenistan hükümetinin müstahkem bir kalesi idi.

Hatta Harput kelimesinin Ermenice Taşkale manasına olan “karpēt”ten muharref olması da maznundur. Araplar buna “hısn-ı ziyad” derler. Malatya’ya gelince Milattan 600 sene mukaddem Yunan hükemasından Milatos nam hâkim tarafından inşa olduğundan onun namına nisbetle Malatya adıyla benâm olmuştur. İkinci asr-ı hicrette Abbasilerden Mansur zamanında Malatya Rumlar ve Harput Ermenilerden mücahidin-i İslam himmetiyle feth ve teshir olunmuş bir zaman Arapların bir aralık tavaif-i mülûkun bir müddet de Rum Selçuklarının idaresinde kalmış ve Yıldırım Bayezid zamanında Timurtaş Paşa marifetiyle memalik-i Osmaniye’ye ilhak kılınmıştır.

12 Eylül 920

(*imza*)

KOMİNTERN'DEN YUNAN HÜKÜMETİ'NE YAPILAN TEKLİF

Yunan Tarihçi Dimitri Kitsikis Türkçede *Yunan Propagandası* adıyla yayınlanan kitabında, 1922 yılında Komintern temsilcisinin Yunan hükümet çevrelerine yaptığı bir öneriyi aktarıyor. İçerik itibarıyla hem Mustafa Kemal hareketinin değerlendirilmesi, hem de ulusal soruna yaklaşım bakımından son derece ilginç bu bölümü aktarıyoruz.

Yunan talepleri karşısında Rusya'nın durumu bilinmektedir. Bolşevik ihtilâli yüzünden Barış konferansına katılmamakla beraber Rusya, Mustafa Kemal hareketini silâh ve para yardımıyla destekliyerek, Türkiye meselesinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Mustafa Kemal, Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin'e gönderdiği 29 Kasım 1921 tarihli telgrafta şöyle diyordu: "Sadece kendi zincirlerini kırmakla kalmıyarak, iki yıldan beri bütün dünyayı hürriyetine kavuşturmak için örneği görülmemiş bir mücadeleyi devam ettiren ve dünya üzerindeki zulme ebediyen son vermek için aklın almıyacağı mahrumiyetlere şerefle katla-

1 Meydan Neşriyat, İstanbul. Kitabın çevirmeni ve yayın tarihi belli değildir; s. 67-70. Kitabın orijinal adı: *Propagande et pressions en politique internationale: La Grèce et ses revendications à la Conférence de la paix 1919-1920*. Burada dile getirilen Komintern temsilcisinin teklifi konusunda inceleyebildiğimiz arşiv belgeleri arasında herhangi bir doğrulayıcı bilgi görmedik.

nan Rus milletine karşı Türk milletinin duyduğu hayranlığı size bildirmekten büyük zevk duymaktayım.”²

Mustafa Kemal ve Lenin hükümetleri arasında, 16 Mart 1921 günü Moskova’da, bir dostluk ve kardeşlik andlaşması imzalandı. Demek ki Sovyet hükümetinin, Anadolu Rumlarına şu ya da bu şekilde yardımcı olması beklenemezdi. Böyledi, ama bu bölgedeki Rus Bolşevik politikasının, gizli tutulan, önemli bir yönü daha vardı.

Bu hususa, 1958’de Atina’da Yunanca olarak yayınladığı, 1900-1924 yıllarını kapsayan *Modern Yunanistan Tarihi* adlı eserinde [Fransızca orijinalde 5. cildinde], komünist Yunan tarihçi Yani Kordatos şahitlik etmektedir. Hâdise 1922’de, Gunaris hükümetinin çekilmesinden ve 12 Mayıs 1922’de, yerini Stratos hükümetine bırakmasından az önce geçmektedir.

O sırada işçi sosyalist (komünist) partisi sekreteri olan Yani Kordatos’a bir gün bir adam geldi. Sovyet hükümetiyle Üçüncü Enternasyonal’in temsilcisi olduğunu söyledi. Atina’ya, bir İsveç pasaportuyla ve gizlice girmişti. Önce Zinovyev, Troçki ve Çiçerin’in imzalarını taşıyan itimat mektubunu gösterdi. Ve şunları söyledi: “Sovyet hükümeti Yunanistan’a, Anadolu’nun işgali konusunda düştüğü çıkmazdan kurtulması için yardıma hazırdır. Önce Mustafa Kemal’i maddî ve manevî olarak desteklemekten vazgeçecek, sonra da pek çok Hıristiyanın yaşadığı Anadolu’nun sahil kısmında bir bölgenin bağımsız [Fransızca orijinalinde özerk/otonom] kılınması için bütün nüfuzunu kullanacaktır. Bu bölgenin bağımsızlığını [Fransızca orijinalinde

2 1920 ile 1922 arasında Türk-Rus münasebetlerine dair belgeler, İngilizce olarak basılan *International Affairs* isimli Rus dergisinde 1958 Şubat’ında yayınlanmıştır. Aynı derginin 1960 yılına ait 7 numaralı sayısında yayınlanmış olan Frunze’nin 1921-1922 yıllarında Türkiye’deki görevine dair belgeler de ilgi çekicidir. Nihayet bu derginin 1960 yılı 8 ve 10 numaralı sayılarında, 1922 yılında Ankara’da büyükelçilik etmiş olan Aralov’un hâtıraları yayınlanmıştır. Bu kitabın Türkçe çevirisi: *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları*, Çev. Hasan Âli Ediz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 2010.

özerkliği/otonomisini] sağlamak için oraya, İsviçre, İsveç ve Norveç askerlerinden kurulu, milletlerarası silâhlı bir kuvvet gönderilecektir... Bu desteğe karşılık Sovyet hükümeti, Yunan hükümetince fiilen de olsa tanınmasını istemektedir.”

Yani Kordatos “Bu teklifin beni şaşırttığını itiraf ederim, diyor. Bu dönüşün sebeplerini öğrenmek istediğimi söyledim. Ve şu cevabı aldım: Mustafa Kemal hareketi bir kurtuluş hareketidir ve şu ana kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de, bu özelliğidir. Ama hareket başarıldıktan ve kesin neticeye ulaşıldıktan sonra Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların, iktidarı yeniden ele geçirmeyeceklerine dair hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 Jön-Türk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda Mustafa Kemal milletin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama, bir kaç müstesna, onu destekliyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, Fransız kapitalistleri ve emperyalistleriyle ilişkileri bulunduğu dair işaretler değil, kesin deliller var; yarın öbür gün, eğer bunlar harbi kazanır ve Yunanlıları Anadolu'dan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustafa Kemal bulunsun bulunmasın, Türkiye Batıya yönelecektir. Türkiye'de burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemeyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamıyacaktır; borcun, alanı boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz. İşte bu yüzden biz, boş duygularla değil, fakat gerçekçi bir gelecek anlayışıyla Yunanlıların Anadolu'da kalmasını istiyoruz. Türkiye'deki azınlıklar, bir yandan Balkanlar'ın ve Anadolu'nun bütünüyle İslâmlaştırılmasını engelliyen bir fren vazifesi görürken, bir yandan da, taa 1770'ten düne kadar Balkan milletlerinin millî kurtuluş hareketini besliyen bir kaynak olmuşlardır.”

Yani Kordatos bu konuyu görüşmek üzere (Gunarıs hükümetinde Dışişleri görevini kabul edecek olan, o zamanki

Sosyal İşler Bakanı) Andon Kartalis'e gitti. Konuyu öğrenen bakan küplere bindi ve Bolşevikler hakkında öfkeyle şöyle haykırdı: "Bu heriflerin kendileri açtır; yiyecek ekmekleri yok... Vakitleri geldi, beş altı aya varmaz Rus milleti bunları linç edecektir." Kordatos durumu muhalefet (ama Venizelos aleyhdarı muhalefet) lideri olan Niko Stratos'a da anlattı. Onun düşüncesi de şuydu: "Kabul ediyorum... Bugünlerde hükûmeti değiştirmiş olacağız..." Ama Gunaris hükûmetinin düşüşünden sonra, [Fransızca orijinalinde Protopapadakis başkanlığında Stratos-Gunaris koalisyon hükûmeti] yeni hükûmeti kuran Stratos, [Fransızca orijinalinde üç gün sonra] Kordatos'u çağırdı ve Sovyet delegesine gidebileceğini bildirmesini, zira bu aracılık teklifinin Bakanlar Kurulu'nda fırtınalar kopardığını ve şahsen de bir şey yapamayacağını söyledi. Böylece, bu teşebbüs bir sonuca bağlanmadan kaldı.